

much better book without any theoretical pretensions and at two-thirds of the length.

R. Po-chia Hsia, Pennsylvania State University

Ole Peter Grell, Andrew Cunningham and Jon Arrizabalaga (eds.), *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789* (Farnham: Ashgate 2010). Xiii + 335 pp., ISBN 978-0-7546-6699-8. £ 70,00.

Deze publicatie kwam tot stand naar aanleiding van een congres dat plaatsvond te Barcelona in 2007. De gezamenlijke vrucht van de auteurs, met name onderzoek naar (een deelaspect van) mobiliteit van geneeskundestudenten in de Nieuwe Tijd en/of de circulatie van medische kennis binnen de academische instellingen, leidde tot dit enigszins eclecticisch gebundeld werk. Enkele auteurs namen de eindredactie voor hun rekening en deze inhoudelijke algemene betrokkenheid zorgt ervoor dat alle uiteenlopende (deel)thema's toch de indruk geven van een verantwoord geheel. Uiteindelijk is men tot een fraai resultaat van dertien artikelen gekomen, waarvan de eerste drie redelijk globaal de situatie binnen de West-Europese ruimte proberen in te leiden. Ze vallen te beschouwen als overzichtsartikelen. De volgende vier bijdragen gaan dieper in op het fenomeen van de *peregrinatio medica*: de mate van mobiliteit en de migratiebewegingen van geneeskundestudenten vanuit hun gebied van herkomst met hun universiteiten wordt uit de doeken gedaan. Vervolgens volgen er zes gespecialiseerde essays over een welbepaald (lokaal) medisch kenniscentrum. Het spreekt voor zich dat dit derde gedeelte van het boek in de eerste plaats toegevoegde waarde heeft voor die vorsers welke onderzoek verrichten naar die specifieke instellingen. Zonder hier alle namen van auteurs te noemen, zullen die uit 'onze contreien' als Hilde de Ridder-Symoens (UGent), Catrien Santing (RU Groningen) en Rina Knoeff (RU Leiden) bij de meesten wel vertrouwd klinken.

Thema's als de circulatie van kennis of de mobiliteit van 'intellectuele' groepen zoals bijvoorbeeld studenten, winnen de jongste jaren in de internationale literatuur stevast aan populariteit en in de ruime context hiervan worden er ook tal van historiografische debatten ten berde gebracht. Verscheiden niveaus van kennis circuleren niet zozeer in een spanningsveld van enerzijds *top down* theoretische kennis en anderzijds *bottom up* praktische vaardigheden, maar vallen te beschouwen als vaak inwisselbare en

titeiten die gevormd worden door enerzijds de concrete historische context en anderzijds de sociale, culturele, economische, institutionele en zelfs artistieke parameters die natuurlijk ook niet in een historisch vacuüm zijn ontsproten.

De institutionele context staat centraal in deze publicatie. Universiteiten, chirurgische scholen en academiën vormen de organisatorische bakens waarbinnen rondreizende studenten en aspiranten een ruim gamma aan medisch-wetenschappelijke kennis konden vergaren. Zij vallen te beschouwen – zoals de titel suggereert – als *centres of medical excellence*. Gezien de specificiteit van het merendeel van de artikelen is het quasi onmogelijk veel generaliserende lijnen doorheen de publicatie te ontwaren. Toch zien we het belang van een stimulerende 'politieke cultuur', de formele institutionalisering van de academische instellingen en de wil tot wetenschappelijke innovativiteit om tot een efficiënte doorstroming van kenniscirculatie te komen als een soort van rode draad lopen in dit boek. Hierover lijken de dertien auteurs een consensus te bereiken, namelijk dat het dynamisme van medisch-wetenschappelijke kennis onmogelijk kan losgekoppeld worden van de concrete historische contexten waarbinnen deze poogt te circuleren (oorlog of vrede, religie, politiek klimaat, wetenschappelijke traditie, ...).

Voor een redelijk breed gamma van historische onderzoekers biedt dit boek een mooie meerwaarde, al is het maar vanwege de diverse invalshoeken die in de verschillende artikelen aan bod komen. Niet enkel medisch-historici, onderwijsspecialisten of intellectueel geschiedkundigen vinden hun gading in deze uiterst erudiete publicatie, ook sociaal-economisch historici en onderzoekers waarvan het belangstellingsveld ligt bij prosopografieën gebaseerd op migratie- en mobiliteitspatronen komen met deze bundeling ongetwijfeld aan hun trekken. De grootste verdienste van het boek is dat het erin geslaagd is een concrete historische invulling te geven aan begrippen als medische mobiliteit en circulatie van medische kennis (onder de vorm van studenten, producten, innovaties, ...). Het boek is niet in eerste instantie bestemd voor een breder (lees niet-academisch) publiek – ondanks de vlotte leesbaarheid en visuele aantrekkelijkheid – vanwege de veronderstelde voorkennis van het medische kennisdebat uit het verleden, waarop de publicatie een (mijns inziens geslaagd) alternatief tracht te bieden. Een minpunt van dergelijke publicatie van artikelen is dat sommige situaties herhaaldelijk en overbodig gecontextualiseerd worden, terwijl bepaalde fenomenen die voor de niet-gespecialiseerde lezer geduid dienen te

worden, onderbelicht blijven. Het meest opvallende gebrek in het boek is de bijna totale afwezigheid van evolutionair perspectief doorheen de Nieuwe Tijd en de verantwoording voor deze keuze van zulke lange termijn. Zelfs in de drie eerste 'globaliserende' artikelen ontbreekt een korte perspectiefplaatsing van deze omvangrijke tijdsperiode. De editors of diverse auteurs kunnen toch onmogelijk uitgaan van de veronderstelling dat er zich temporeel tussen 1500 en 1789 geen evolutionaire dynamiek afspeelt en dat de circulatie van geneeskundige kennis aan de Europese onderwijsinstellingen in die periode louter en alleen afhankelijk was van de specifieke historische contexten?

De balans van dit werk slaagt toch overduidelijk door naar zeer positief. Het boek is een must voor alle studenten en onderzoekers die zich bezighouden met universiteits- of educatieve geschiedenis in het algemeen of meer specifiek de geschiedenis van de medische wetenschappen en de circulatie van medisch-wetenschappelijke kennis. Ook op de boekenplank van historici die geïnteresseerd zijn in migraties en patronen van mobiliteit in de Nieuwe Tijd, mag *Centres of Medical Excellence?* niet ontbreken.

Vincent Van Roy, FWO Vlaanderen en Universiteit Antwerpen

Vlad Alexandrescu et Robert Theis (éds.), *Nature et surnaturel. Philosophies de la nature et métaphysique aux XVIe-XVIIIe siècles* (Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag 2010). 199 pp., ISBN 978-3-487-14384-2. € 34,80.

Les treize articles qui composent ce volume collectif sont, pour la plupart, issus d'un colloque qui s'est tenu en 2008 à Luxembourg. L'objectif est d'explorer les traitements philosophiques des rapports entre la nature et le surnaturel. Ce dernier terme renvoie aussi bien au concept de Dieu qu'aux interventions divines dans la nature ou, plus largement, à ce qui excède une approche purement immanentiste ou physicienne de la nature (la métaphysique, la théologie, la spiritualité, la morale). Il s'agit notamment d'envisager comment certaines données métaphysiques ou scientifiques suscitent, entre le seizième et le dix-huitième siècles, de Jean Fernel à Kant, de nouvelles conceptions philosophiques des rapports entre le divin, le surnaturel ou l'extranaturel d'une part et la nature d'autre part (par exemple par la naturalisation du surnaturel ou l'infusion persistante, mais sous de nouvelles formes, du surnaturel dans la nature). L'ouvrage fait surtout la part belle aux auteurs du

dix-septième siècle (Bacon, Descartes, Boyle, Spinoza et Leibniz notamment). Du fait des dimensions nécessairement limitées de cette recension, nous ne donnerons un aperçu plus détaillé que d'une partie des contributions de cet ouvrage.

Dans 'Jean Fernel on Divine Immanence and the Origin of Simple Forms', Andreas Blank montre la permanence, dans la philosophie naturelle de Fernel, de la possibilité d'une action divine dans la nature par l'intermédiaire d'un *spiritus* émanant de Dieu. Paolo Rubini, dans 'Erklärung der Wunder im Späteristotelismus: Pietro Pomponazzis *De Incantationibus*', aborde de façon méthodique le statut problématique du miracle dans la philosophie naturelle d'inspiration aristotélicienne. Il montre comment Pomponazzi s'éloigne de Thomas d'Aquin en voulant donner une description hylémorphique de tous les miracles et en les réintégrant pleinement à la philosophie naturelle.

L'article de Vlad Alexandrescu, intitulé 'L'impact de la question eucharistique sur l'individualité du corps physique chez Descartes', s'appuie sur une note de Descartes pour établir un rapprochement intéressant entre le traitement cartésien de l'eucharistie, la pénétrabilité des corps et la notion de corps glorieux (dont le sens théologique aurait pu être davantage explicite). Il en tire une hypothèse génétique originale quant à la théorie eucharistique cartésienne, tout en présentant une conception plutôt déflationniste de cette dernière dans son rapport à l'orthodoxie catholique sur la transsubstantiation.

'L'homme, cartésien et thomiste' de Lucian Petrescu resitue la conception cartésienne de l'âme et son rapport à l'unité de l'homme dans le contexte de discussions théologiques et montre avec précision que Descartes s'appuie sur une conception davantage thomasienne qu'aristotélicienne de l'âme comme forme substantielle de l'homme. Les articles de Dana Jalobeanu (sur Bacon), Adina Ruiu (sur Jacques Lambert) et Sorana Corneanu (sur Boyle) donnent trois aperçus de la façon dont la nouvelle philosophie naturelle peut servir, pour les auteurs du dix-septième siècle, à produire une régénération morale et religieuse de l'homme.

Dans "As Long as there are Squirrels there will be Dancing Machines": Leibniz on Biological Species', Justin Smith prouve, de façon détaillée et convaincante, que Leibniz s'efforce de transposer dans un cadre mécaniste une conception 'pré-moderne' selon laquelle chaque espèce vivante tirerait sa réalité d'une fonction ou d'une activité propre qui en serait la cause finale.

L'extension très large qui est accordée au surnatu-